

TÜRK MODERNLEŞMESİNİN EPİSTEMOLOJİK ARKAPLANI

İlyas Söğütü*

ÖZET

İki asra yaklaşan batılılaşma süreci sonunda ekonomik, toplumsal ve politik açıdan modern bir toplum haline gelemediğimiz bilinen bir gerçektir. Bu başarısızlığın nedenlerini çözümlenmeye çalışmak, bizi, modernleşmeyi ve modernliği algılayış biçimi üzerine, düşünmeye sevk ediyor. Türk aydınının batıya açılan ilk penceresi pozitivisttir. İntelijansiyamızın batıdaki farklı düşünce akımları arasında daha ziyade pozitivistten ve diğer seçkinci kuramlardan etkilenmiş olması, tesadüfi bir durum değildir. Zira, pozitivistme göre modern topluma ancak bilimsel bir proje çerçevesinde ve seçkinler öncülüğünde ulaşılabilir. Bu formülasyon Türk İntelijansiyasına yaşamsal önemi haiz bu projenin gerçekleştirilmesinde, öncülük rolü vermekte ve sorgulanamaz ve tartışılmaz bir iktidar olanağı sunmaktadır.

ABSTRACT

// is a clear reality that we have not being done a modern society from the point of economic, social, and political fact at the end of Westernization process. Trying to analyse of this failure's reasons drive us to think about modernization and perception form of modernization. Positivism is a first window opening to vest for Turkish intellectuals, it is

* DÜB BİİBF Kanun Yönetim Bölümü Araştırma Görevlisi

not an accidental fact i hat Turkish intellectuals being affected by pozitivizm among were various thought trends in vvestern Europe and affected by other avant-gard theories. Because, according to pozitivizm it canjust be possible to reach a modern society by means of a scientific project and elitist avant-gardes. This formulation gives a role of innavator to Turkish intellectuals in realization ofthat project which has vital importance and also give a possibility ofpower which can not being orfueld cross-examined to Turkish intellectuals.

1. TÜRK MODERNLEŞMESİNİN KURGULANDIĞI SİYASAL- SOSYOLOJİK ORTAM

Türk aydınının batılılaşma sorununa hangi çerçeveden baktığının irdelenmesi, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e intikal eden siyasal kültürün çözümlenmesinde ve Meşrutiyet ve erken Cumhuriyet dönemindeki siyasal gelişmelerin anlamlandırılması ve temellendirilmesinde önemli ipuçları sunacaktır.

İki asra yaklaşan çağdaşlaşma çabasına rağmen, modernleşme sürecinin hızındaki cılızlık; çağdaşlaşmanın daha çok dış görünüm çağdaşlaşması şeklinde gelişmesi, ulusal bilincin ve ulusal kimliğin oluşmasına arzu edilen düzeye gelinememesi, ekonomik alanın kendi rasyonalitesine uygun biçimde kurulamamış olması, dünyayı ve hayatı anlamlandırma geleneksel kültür kodlarının yerini felsefi-spekülatif bir düşünce geleneğinin alamaması, demokratik kurum ve değerlerin benimsenmesinde yaşanan gönülsüzlük gibi realiteler; bu süreçte pek de başarı gösterilemediğine, ilişkin fikirler olarak Türkiye üzerine düşünönceler sıkça dile getirilmektedir.

Bütün bu sorunlar bizi, çağdaşlaşma serüvenimizi yeniden gözden geçirmeğe ve başarısızlığımızın nedenlerini anlama çabasına yöneltmektedir. Ancak Türk modernleşmesinin bugünkü sonuçlarını belirleyen kültürel, siyasal, düşünsel ve ekonomik... tüm faktörlerin bir makalenin kapsamı içinde açıklanması ve yorumlanmasının imkansızlığı ortadadır. Bu nedenle, biz bu yazıda batılılaşma sorunuyla yüzyüze gelen ilk seçkinlerin, batılılaşma sorununu batıdaki düşünce akımlarından hangisinin veya hangilerinin penceresinden gördükleri konusu üzerinde durmak istiyoruz. Başka bir ifadeyle, Türk aydını batıyı ve batılılaşma/ çağdaşlaşma sorununu hangi felsefi, epistemolojik çerçevede algılamıştır ve bu algılayış çerçevesi nasıl bir siyasal dünyaya ve devlet-toplum ilişkisine zemin hazırlamıştır.

Hemen belirtmek gerekir ki, ülkemiz elitleri modernleşme meselesini büyük ölçüde pozitivist bilgi kuramının varsayımları çerçevesinde

algılamışlardır. Zira pozitivism Türk intelijansiyasının batıya açılan ilk penceresi, batıdan aldığı ilk modern paradigma ve ilk modern ideolojidir.¹ Türk modernleşmesinin özgülüğünü saptayabilmek, diğer bir ifadeyle bu sürecin siyasal, toplumsal ve kültürel dünyamızda yarattığı etkilerin doğrultusunu anlayabilmek için pozitivist epistemolojinin bilime, bilimsel bilgiye, modern-geleneksel ayrımına ilişkin varsayımları üzerinde durmak gerekir. Bu arada cevaplanması gereken bir soru da Türk intelijansiyasının batıdaki farklı düşünce akımları içinden neden özellikle pozitivistten etkilenmiş olduğu sorusudur.

Pozitivizme geçmeden önce Türk intelijansiyasının batılılaşmayı niçin istediği, batılılaşmadan ne anladığı ve bu bağlamda kendisine biçtiği rolün ne okduğu konuları üzerinde durmak gerekir. Batıya yönelmenin nedeni, devletin "yeni usüTü bilen küffara yenilmesi"di² Bu nedenle ilk reformlar askeri alanda gerçekleştirildi. Batıdaki teknik ve usulî yenilikler aynen alınırsa askeri başarısızlıklar son bulabilir ve devlet eski gücüne kavuşabilirdi. Örneğin Ziya Paşa, tüm dünyanın modernleşmeye yöneldiği bir dönemde Osmanlı'nın bu gidişata muhalif olarak bekasını sürdüremeyeceğini belirtiyor ve bütün Jön Türk yayını organlarında batılılaşma bir varoluş-yokoluş meselesi olarak ele almıyordu.³

Jön Türklerin amaçları batı medeniyetinin felsefi, düşünsel, tarihsel arka planını irdelenmek ve bir felsefi düşünce geleneği oluşturmak değildi. Temel kaygıları devletin kurtarılmasıydı.⁴ Bu dönemde Türk intelijansiyasının okullarda işledikleri konuların bağında "vatan" ideolojisi geliyordu. Jön Türklerin yayını organlarındaki ana tema ise "vatanın elden gitmesi" idi.⁵

Türk seçkinleri batılı olmayı, güçlü olma, güçlü olmayı da teknolojik üstünlükle eş tutuyor ve teknolojik üstünlüğün nedeni olarak da "ulüm ve fünun" gösteriliyordu.⁶ Osmanlı yazarlarının batıdan anladıkları şu üç kelime özetlenebilir; ilim, fen ve terraki. Burada dikkat çeken bir nokta bilimin 'aşkın' bir kimliğe büründürülmesidir. Kuşkusuz, bilimin ve bilim sahibi olmanın "din" ile uzun süre eş anlamda kullanıldığı bir toplumda böyle bir değişiklik yapmak oldukça kolay olmuştu, "yeni bilim"e biçilen rol dinin daha önce oynadığı rollerin tümüydü.⁷

¹ Hüsamettin ARSLAN, "Pozitivizm: Bir Bilim İdeolojisinin Anatomisi", Türk Aydın ve Kimlik Sorunu, yayına hazırlayan Sabahattin Şen, Bağlam Yay., İz., 1995, s. 543

² Şükrü HANIOĞLU, Osmanlı İttihat Terraki Cemiyeti ve Jön Türklük, C: 1, İletişim Yay., İz., 1989, s. 10

³ Şükrü HANIOĞLU, a.g.e., s. 28

⁴ Şerif MARDİN, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, İletişim Yay., İz., 1989, s. 14

⁵ Şerif MARDİN, a.g.e., s. 51

⁶ Şükrü HANIOĞLU, a.g.e., s. 16

⁷ Şükrü HANIOĞLU, a.g.e., s. 21

Modern batıda üretilen düşünceler Osmanlı aydını için yeni keşiflerden ve icatlardan farksızdı. Her batılı kavram ve düşünce, hiçbir eleştiriyeye tabi tutulmadan adeta dini bir nass gibi kabul görüyordu. Çünkü Osmanlı aydını, batılı anlamda bir bilgi çerçevesiyle tanışık değildi ve bu nedenle batıdan aktarılan fikirleri eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirme olanağından yoksundu. Osmanlı aydını için batıda üretilen bütün bilgiler tarafsız ve kesin bilgiydi. Asıl otoritesi de bundan kaynaklanıyordu.⁸ Bilimin kesin gerçeği gösteren bir niteliği olduğuna ilişkin bu tasavvurun en önemli kaynaklarından birisi hiç şüphesiz on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında batıdaki entellektüel çevrelerde egemen hale gelmiş olan pozitivistizmdi.

2. BATI MODERNLİĞİNİN EPİSTEMOLOJİK TEMELLERİ

Pozitivism, epistemolojik açıdan rasyonalizmin ve empirizmin sentezinden doğmuştur ve modernitede denilen süreç içinde yer alır. Modernite dūalizm, dūalizm ise rasyonalizme dayanır. Dūalizmi anlayabilmek için önce rasyonalizme bakmak gerekir. Rasyonalizm, Rönesans ve Reform döneminde Avrupa'da gelişen bir düşünme tarzıdır ve genelde matematiğe ve mantığa inançtır.

Rasyonalist yaklaşıma göre evren, mantıksal ve objektif olarak düşünüldüğünde insan zihninin işlediği gibi işlemekte bu nedenle insanın tecrübe alanına giren her şey basit matematik ya da mekanik problemlerin anlaşılması gibi bütünüyle anlaşılabilir. Başka bir ifadeyle rasyonalist için akılla kavranabilir bir doğal gerçeklik alanı vardır. Bu doğal alanın sınırları zaman içinde istenirse çözülebilir.

Rasyonalizme inancın yükselişiyle modern bilimin doğuşu aynı tarihsel döneme rastlar ve bu dönem kabaca onaltıncı ve onyedinci yüzyıl olarak görülebilir. Dūalizm ise en iyi formülasyonunu Kepler ve Galileo'nin yazılarında bulur. Bu doktrin kartezyen dūalizmle birlikte modernitenin ve pozitivist paradigmanın temelini oluşturmaktadır. Pozitivism dūalizme dayanır ve dūalisttir. Bu doktrini ilk formüle eden Keplerin sorusu şuydu: Doğayı oluşturan reel özellikler nelerdir? Keplere göre nihai bilgi matematiksel bilgiydi, bütün nesnelere birbirlerine matematiksel oranlarla bağlıydılar. Bu durumda bilgiye, evrenin bu matematiksel dilinin çözülmesiyle ulaşılabilir. Keplere göre de birbirinin nedeni olan olgular keşfedildiğinde doğadaki matematiksel armoni keşfedilmiş olacaktır.⁹

Kepler birincil nitelikler, ikincil nitelikler ayrımını şöyle yapıyordu: Zihnin duyular yoluyla elde ettiği bilgi belirsiz, kannaşık ve çelişkilidir ve bu

⁸ Nurettin MERT. Laiklik Tartışmalarına Kavramsal Bir Bakış, Başlangıç Yayıncılık, 1994, s. 54-55

⁹ Hüsamettin ARSLAN, a.g.m., s. 552

yüzden güvenilmezdi. Galileo'ye göre "Tanın dünyayı değişmez matematiksel bir sistem halinde yarattığı ve onu anlamının yolu matematiksel yöntemdir."¹⁰ Bacon'a göre de: gerçek bilgiye insanın empirik yetenekleriyle (deneme ve gözlemlerle bulunma yeteneği) rasyonel yeteneklerinin (matematiksel mantıkla düşünme yeteneği) birleştirilmesiyle ulaşılabilir.

Rasyonalizme empirizmin sentezini ilk kez Newton gerçekleştirmiştir. Newton'a göre reel dünya nesnelere dünyasıdır. Bilim adamının görevi kurulmuş bir saat gibi işleyen doğanın yasalarını keşfetmektir.¹¹ Newton deterministtir ve determinizmin kaynağında ise bu mekanik evren anlayışı vardır. Bu mekanizmanın nedensellik ilişkileri bir kez belirlenince evrenin gelecekte nasıl olacağı da bilinebilecektir.

İngiliz düşünürleri Boyle ve Hobbes yalnızca doğanın değil insanın da bilimsel olarak incelenebileceğini ileri sürmüşlerdir. Mekanik olan yalnızca evren değildir, insan da biyolojik yapıya sahip mekanik bir varlıktır. Modern bilimin kurucularının bilime ve bilim adamına ilişkin bu yaklaşımları aydınlanma çağı düşünürlerine miras kalmıştır. Bu mirasa göre reel olan rasyonel olan, rasyonel olarak gözlemlenebilir, yani sayılabilir, ölçülebilir, ve deneyle kanıtlanabilir olmalıdır.¹²

Pozitivism ise onyedinci yüzyıl bilimsel devrimini gerçekleştirenlerin düşüncelerini Aydınlanma çağı düşünürleri vasıtasıyla devraldı. Ondokuzuncu yüzyıla gelindiğinde evrenin ve makine olarak insanın bilimsel inceleme tabi tutulabileceği ve evrene ve insana ilişkin kesin bilgilere ulaşılabilirliği yönündeki rasyonalist inanış bir adım daha ileri götürülerek toplumun da biliminin yapılabileceği düşüncesi ileri sürülmeye başlandı. Bu düşünceyi ilk formüle eden Comte'un fikir babası Saint Simon'dur.

St. Simon ve Comte, bilimi doğal ve toplumsal bütün alanlar için kesin bilgi veren bir etkinlik olarak görmekteydiler.¹³ A. Comte'a göre sosyal olaylar da aynı doğa olayları gibi nedensellik bağlantıları içinde açıklanabilir ve dolayısıyla beşeri hayatın mutlak kuralları keşfedilebilirdi.¹⁴ Comte'a göre insan zekası göz fiziğini, mekanik ve kimyevi yer fiziğini, bitkisel ve hayvansal organik fiziği keşfetmiştir. Şimdi sıra sosyal fiziği kurmadadır. Sosyal fizik de kurulunca bütün bilimlerin metodolojik birliğine

¹⁰ Hüsamettin ARSLAN, a.g.m. s. 554

¹¹ Doğal bilimlerinde ve matematikte meydana gelen gelişmelerin sosyal bilimlere açısından önemini ve "iki kültür" arasındaki ayrımın gerçekliği ve geçerliliği konusunda Newton dolayısıyla tartışan çığır açıcı bir değerlendirme için bkz; Gulbenkian Komisyonu, Sosyal Bilimler Açarı, Metis Yay. İst. 1996, s. 60 vd.

¹² Hüsamettin ARSLAN, a.g.m., s. 556-557

¹³ Russell KEAT- John URRY. Bilim Olarak Sosyal Teori, (çev. Nülgün Çelebi), İmge Yay., Ank., 1991, s. 85

¹⁴ Atilla YAYLA. Liberal Bakışlar, Siyasal Kitapevi, Ank., 1993, 110

ulaşmış olacaktır.¹³ Comte, pozitif felsefe diye adlandırdığı düşüncelerini teolojik toplumdaki bilim ve sanayi toplumuna geçiş sürecinde ortaya çıkan bunahlara bir çare olarak düşünmekteydi.

3. POZİTİVİZM VE MODERNLEŞME

Eğer modern sanayi toplumunun hangi yasallıklara tabi olduğu bilimsel olarak izah edilebilirse, insanlar bu apaçık bilimsel gerçeklere uyacaklar ve böylece modern sanayi toplumunun düzeni kurulmuş olacaktır. Comte'a göre bütün insanlık Batı Avrupa'da ortaya çıkan bu sanayi toplumuna benzemek durumundadır. Sanayi toplumunu var eden pozitif bilim evrensel bir niteliğe sahiptir.

Matematikte, fizikte, biyolojide pozitif yöntemle elde edilen bilgiler nasıl tüm dünyada kabul görüyorsa toplum, siyaset, din vs. konularında da pozitif yöntemle evrensel bilimsel sonuçlara ulaşılabilir. Zira insan doğası temel olarak aynıdır, dolayısıyla toplumsal düzen de temelde aynı olmalıdır. Bütün toplumlar sanayi toplumu haline gelince de insanlık tarihinin birliği sağlanmış olacaktır.

Comte'un yapmaya çalıştığı yeniden toplumsal örgütlenmeye yön verecek bilimsel düşünceler üretmek, bu evrimi hızlandırmaktır. Başka bir ifadeyle modern sanayi toplumunun niteliklerini bilimsel olarak belirleyerek toplumların kısa sürede bu yolda mesafe katılmalarını yardımcı olmaktır.¹⁴ Comte'a göre toplumlar da doğa bilimlerinin yöntemleriyle incelenebilir ve toplumsal düzenin işleyişine yön veren yasallıklar dizisi, bilimsel olarak belirlenebilir, bu yasallıklardan hareket eden sosyal mühendislerce örneğin bir tarım toplumu pekala bir sanayi toplumuna dönüştürülebilir.¹⁵ Bu varsayımlar sonraları klasik modernleşme kuramlarının da epistemolojik temelini teşkil etmiştir. Zira klasik modernleşme kuramları da batı dışı dünyanın bahının izlediği yolu izleyerek modern sanayi toplumuna ulaşabilecekleri savını içeriyordu.¹⁶

4. POZİTİVİZMİN SİYASAL BOYUTU

Bilimi, mutlak gerçeği ifade eden bir gerçeklik olarak gören pozitivizmin siyasete hiç de sıcak bakmadığı yeterince ortadadır. Çünkü siyaset epistemolojik açıdan meşruiyetini mutlak gerçeğin bilinmediği varsayımından almaktadır. Başka bir ifadeyle siyaset, mutlak "iyi"nin bilinmeyeceği ve farklı iyi anlayışlar arasında hiyerarşik bir sıralama yapılamayacağı varsayımına dayanmaktadır.

¹³ Murtaza KORLAELÇİ, Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi, İnanç Yay., İst., 1986, s. 14

¹⁴ Raymond ARON, Sosyalistik Düşüncenin Evreleri, (çev. Korkmaz Alemdar), Bilgi Yay., Ank., 1994, s. 64-65

¹⁵ Ayşe KADIOĞLU, Cumhuriyet İradesi Demokrasi Muhakemesi, Metis Yay., İst., 1998, s. 28

Siyaset, toplumsal sorunların çözümüne ilişkin farklı düşünce ve siyasalın yarışması ve bu sürece tüm yurttaşların katılımını ön görür. Oysa pozitivizme göre toplumsal sorunlar tartışmadan çok bilimsel ve rasyonel yollardan çözülebilecektir. Bu nedenle modern sanayi toplumunun ideal yönelim biçimi teknokrasidir. Mühendislerin işyeri düzeyinde getirdikleri rasyonalite toplumsal sorunların çözümlenmesinde de geçerli olabilir.¹⁷ Zaten Comte'a göre parlamenter sistem yıkılacak ve onun yerine geleceğin pozitif devletinde filozoflar ve sosyologlar hakim olacaktır.¹⁸

5. TÜRKİYE'DE MODERNLEŞME VE ELİTLER

Türkiye'de modernleş(tir)me elitlerin batı ve batılılaşmayı kavrayış biçimiyle pozitivizmin varsayımları arasındaki bağlantıyı anlamlı bir temele oturtabilmek için, Türk entelijansiyasının nitelikleri, misyonu ve batı aydınından hangi açılardan farklı olduğu hususuna değinmek gerekir. Batı aydını On sekizinci yüzyılın sonunda yükselen yeni sınıfa, yani burjuvazinin sözcüsü olarak tarih sahnesine çıkmış ve insanın özgürleşmesine mani teşkil eden düşünsel, iktisadi, siyasal tüm ortaçağ kalıntısı kurum ve değerlerle entelektüel düzeyde hesaplaşma misyonunu üstlenmiştir. Entelektüel, bu eyleminde bir birey olarak hareket etmektedir, diğer bir ifadeyle devlet hiyerarşisinin dışında sivil bir kişidir. Türk entelijansiyası ise batılılaşma çabalarının ürünü olarak açılan modern okullarda yetişen memurlar zümresinden oluşmaktadır.¹⁹

Şerif Mardin'in belirttiği üzere medreselerden farklı olarak okul ve kitap öğrenciyi, "ütopik", "model arayıcı" ya da "ideal toplumu tanımlayıcı" bir fikri çerçeve içine sokmuştu. İşte pozitivizm reformcu elitlere hem aradıkları kurtuluş reçetesini sunuyor hem de bu projenin uygulanmasında öncü rolünü seçkinlere bırakıyordu.²⁰ Pozitivizme göre tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş bilimsel bir modernleşme projesinin uygulanmaya konulmasıyla kendiliğinden gerçekleşecektir. Bu naiv tasavvur sanayileşme açısından iç dinamiklerin son derece zayıf olduğu bir toplumda aydınlarımız için rahatlatıcı ve aynı zamanda heyecanlandırıcı bir cevaptı. Osmanlı aydını için sorun teknolojik gerilikti. Pozitivizm ise bu ihtiyaca cevap veren bir ideolojeydi.²¹

Pozitivizmin seçkinlerimize cazip gelmesinin bir diğer nedeni de elitlerin toplumsal statülerini pekiştirmelerine meşruiyet sağlıyor olmasıdır.

¹⁷ Nüfret GÖLE, Mühendisler ve İdeoloji, Metis Yay., İst., 1991, s. 14-15

¹⁸ Murtaza KORLAELÇİ, a.g.e., s. 24

¹⁹ Şayan'a göre: Bizde, batıdaki gibi bir burjuva sınıfının bulunmaması, sanayi toplumuna geçilememiş olması bu mekteplerin adına devlet memuru olmaktan başka seçeneği bırakmamıştır. Bkz; Gençay SAYLAN, Türkiye'de Kapitalizm, Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji, TODAİE Yay., Ank., 1974, s. 74-75

²⁰ Şerif MARDİN, Türkiye'de Toplum ve Siyaset, derleyen Mümtaz'ır TÜRKÖNE-Tuncay ÖNDER, İletişim Yayınları İstanbul 1992 s. 200

²¹ Hayriye ERBAŞ, "Gelişme Yana ve Geleceği", Doğu Batı, 5: 3, Ağustos-Eylül-Ekim 1999, s. 21

ulaşmış olacaktır.¹³ Comte, pozitif felsefe diye adlandırdığı düşüncelerini teolojik toplumdaki bilim ve sanayi toplumuna geçiş sürecinde ortaya çıkan bunalımlara bir çare olarak düşünmekteydi.

3. POZİTİVİZM VE MODERNLEŞME

Eğer modern sanayi toplumunun hangi yasallıklara tabi olduğu bilimsel olarak izah edilebilirse, insanlar bu apaçık bilimsel gerçeklere uyacaklar ve böylece modern sanayi toplumunun düzeni kurulmuş olacaktır. Comte'a göre bütün insanlık Batı Avrupa'da ortaya çıkan bu sanayi toplumuna benzemek durumundadır. Sanayi toplumunu var eden pozitif bilim evrensel bir niteliğe sahiptir.

Matematikte, fizikte, biyolojide pozitif yöntemle elde edilen bilgiler nasıl tüm dünyada kabul görüyorsa toplum, siyaset, din vs. konularında da pozitif yöntemle evrensel bilimsel sonuçlara ulaşılabilir. Zira insan doğası temel olarak aynıdır, dolayısıyla toplumsal düzen de temelde aynı olmalıdır. Bütün toplumlar sanayi toplumu haline gelince de insanlık tarihinin birliği sağlanmış olacaktır.

Comte'un yapmaya çalıştığı yeniden toplumsal örgütlenmeye yön verecek bilimsel düşünceler üretmek, bu evrimi hızlandırmaktır. Başka bir ifadeyle modern sanayi toplumunun niteliklerini bilimsel olarak belirleyerek toplumların kısa sürede bu yolda mesafe katetmelerine yardımcı olmaktır.¹⁴ Comte'a göre toplumlar da doğa bilimlerinin yöntemleriyle incelenebilir ve toplumsal düzenin işleyişine yön veren yasallıklar dizisi, bilimsel olarak belirlenebilir, bu yasallıklardan hareket eden sosyal mühendislerce örneğin bir tarım toplumu pekala bir sanayi toplumuna dönüştürülebilir.¹⁵ Bu varsayımlar sonraları klasik modernleşme kuramlarının da epistemolojik temelini teşkil etmiştir. Zira klasik modernleşme kuramları da batı dışı dünyanın batının izlediği yolu izleyerek modern sanayi toplumuna ulaşabilecekleri savını içeriyordu.¹⁶

4. POZİTİVİZMİN SİYASAL BOYUTU

Bilimi, mutlak gerçeği ifade eden bir gerçeklik olarak gören pozitivizmin siyasete hiç de sıcak bakmadığı yeterince ortadadır. Çünkü siyaset epistemolojik açıdan meşruiyetini mutlak gerçeğin bilinmediği varsayımından almaktadır. Başka bir ifadeyle siyaset, mutlak "iyi"nin bilinmeyeceği ve farklı iyi anlayışlar arasında hiyerarşik bir sıralama yapılamayacağı varsayımına dayanmaktadır.

¹³ Murtaza KORLAELÇİ, Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi, İnsan Yay., İstanbul, 1986, s. 14

¹⁴ Raymond ARON, Sosyalistik Düşüncenin Evrimi, (çev. Köktürk Alemdar), Bilgi Yay., İstanbul, 1994, s. 64-65

¹⁵ Ayşe KADIOĞLU, Cumhuriyet İradesi Demokrasi Muhakemesi, Metis Yay., İstanbul, 1998, s. 28

¹⁶ Levent KÖKER, Modernleşimin Kültürel Boyutu, İstanbul V. Kültür Varlıkları ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 100

Siyaset, toplumsal sorunların çözümüne ilişkin farklı düşünce ve siyasal yarışması ve bu sürece tüm yurttaşların katılımını ön görür. Oysa pozitivizme göre toplumsal sorunlar tartışmadan çok bilimsel ve rasyonel yollardan çözümlenebilir. Bu nedenle modern sanayi toplumunun ideal yönelim biçimi teknokrasidir. Mühendislerin işyeri düzeyinde getirdikleri rasyonalite toplumsal sorunların çözülmesinde de geçerli olabilir.¹⁷ Zaten Comte'a göre parlamenter sistem yıkılacak ve onun yerine geleceğin pozitif devletinde filozoflar ve sosyologlar hakim olacaktır.¹⁸

5. TÜRKİYE'DE MODERNLEŞME VE ELİTLER

Türkiye'de modernleşme (ir) maddesi elitlerin batıyı ve batılaşmayı kavrayış biçimiyle pozitivizmin varsayımları arasındaki bağlantıyı anlamlı bir temele oturtabilmek için, Türk entelijansiyasının nitelikleri, misyonu ve batı aydınından hangi açılardan farklı olduğu hususuna değinmek gerekir. Batı aydını On sekizinci yüzyılın sonunda yükselen yeni sınıftan, yani burjuvazinin sözcüsü olarak tarih sahnesine çıkmış ve insanın özgürleşmesine mani teşkil eden düşünsel, iktisadi, siyasal tüm ortaçağ kalıntıları kuram ve değerlerle entelektüel düzeyde hesaplaşma misyonunu üstlenmiştir. Entelektüel, bu eyleminde bir birey olarak hareket etmektedir, diğer bir ifadeyle devlet hiyerarşisinin dışında sivil bir kişidir. Türk entelijansiyası ise batılılaşma çabalarının ürünü olarak açılan modern okullarda yetişen memurlar zümresinden oluşmaktadır.¹⁹

Şerif Mardin'in belirttiği üzere medreselerden farklı olarak okul ve kitap öğrenciyi, "ütopik", "model arayıcı" ya da "ideal toplumu tanımlayıcı" bir fikri çerçeve içine sokmuştu. İşte pozitivizm reformcu elitlere hem aradıkları kurtuluş reçetesini sunuyor hem de bu projenin uygulanmasında öncü rolünü seçkinlere bırakıyordu.²⁰ Pozitivizme göre tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş bilimsel bir modernleştirme projesinin uygulanmasıyla kendiliğinden gerçekleşecektir. Bu naif tasavvur sanayileşme açısından iç dinamiklerin son derece zayıf olduğu bir toplumda aydınlanmaz için rahatlatıcı ve aynı zamanda heyecanlandırıcı bir cevaptı. Osmanlı aydını için sorun teknolojik gerilikti. Pozitivizm ise bu ihtiyaca cevap veren bir ideolojydü.²¹

Pozitivizmin seçkinlerimize cazip gelmesinin bir diğer nedeni de elitlerin toplumsal statülerini pekiştirmelerine meşruiyet sağlıyor olmasıdır.

¹⁷ Nüfer GÖLE, Mühendisler ve İdeoloji, Metis Yay., İstanbul, 1991, s. 14-15

¹⁸ Murtaza KORLAELÇİ, a.g.e., s. 24

¹⁹ Şaytan'a göre: Eski, batılca gibi bir burjuva sınıfının bulunması, sanayi toplumuna geçilememiş olması bu mektepler sınıfına devlet memuru olmanın başka seçeneği bırakmamıştır. Bkz; Genco ŞAYLAN, Türkiye'de Kapitalizm, Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji, TODAİE Yay., Ankara, 1974, s. 74-75

²⁰ Şerif MARDİN, Türkiye'de Toplum ve Siyaset, derleyen Mümtaz'er TÜRKÖNE-Tuncay ÖNDER, İletişim Yayınları İstanbul 1992 s. 200

²¹ Hayriye ERBAŞ, "Geçişin Yazını ve Geleceği", Doğu Batı, S: 8, Ağustos-Eylül-Ekim 1999, s. 21

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi pozitivistlere göre siyaset, uzmanlara bırakılacak bir iştir. Bu tasavvur elitlerin öteden beri aşına oldukları bir siyasal kültür kodunun cilalanıp parlatılarak topluma yeniden sunulmasına olanak yarattı. Bu geleneksel düstur, bütün bir Osmanlı tarihi boyunca süre gelen merkez ve çevre arasındaki işlev ayrışmasını ifade ediyordu. Devlet ve toplum arasındaki bu bölünlenimde devlet kendisini nizam-ı alemi korumak için gerekli politikaları saptamakla görevli sayılıyordu. "Basit halk" bu konuda ancak bir izleyiciydi.²⁴

Merkezle çevre arasındaki bu kadim ilişki, başka bir ifadeyle merkezin çevre karşısındaki bu "toplumsal mimarlık" siyaseti pozitivistizm sağladığı bu yeni meşruiyet açısıyla daha da güçlenerek devam edecekti.

On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde Paris, Cenevre ve Londra gibi batının önemli kentlerinde tahsil gören ve buralarda çok sayıda gazete ve dergi yayımlayan İttihatçı kadroların batıdaki farkı düşünceler ve ideolojiler arasında özellikle pozitivistizmden etkilenmiş olmaları bir tesadüf değildir. Çünkü pozitivistizm modernleştirici ajanların toplum karşısındaki üstünlüğünü pekiştirmekte ve seçkinlerin önüne neredeyse sınırsız bir iktidar alanı açmaktadır. Nitekim Osmanlı devlet adamlarının bu sosyal mühendislik taraflarını çok iyi kavrayan Comte, pozitivist felsefesinin en çok Osmanlılar tarafından kabul göreceği ümidiyle Tanzimat'ın mimarı Mustafa Reşit Paşa'ya bir mektup yazmış ve fikirlerinin Osmanlı devletinin çöküşünü durdurmada çare olacağını bildirmiştir.²⁵

Positivistizmin, reformcu seçkinlere cazip gelen bir yanı da ilerlemenin ancak düzen içinde gerçekleşeceği, ilerlemenin sekteye uğramaması için gerekli olan şeyin "düzen" olduğu düşüncesidir. Pozitivist düşünce içinde ilerlemeden sonra merkezi önem taşıyan ikinci kavram "düzen" kavramıdır. Comte'a göre düzen ilerlemenin ön koşulu olduğu gibi ilerleme de sonuç itibarıyla düzenin korunmasına ve sağlamlaşmasına yol açmaktadır.²⁶

Modernleşmeci aydınlar için "Düzen" devlet seçkinlerinin geleneksel patrimonyal sistemdeki başat statülerinin korunması demektir. Osmanlılar için batılılaşma balının tekniklerini edinerek devleti güçlendirmektir. Çevrenin potansiyellerini harekete geçirmek yerine onun daha iyi denetlenmesi ve kontrol edilmesi tercih edilmiştir. Bu nedenledir ki yapılan ilk reformlar, bürokratik aygıtı ve orduyu merkezileştirmek olmuştur.²⁷ Bu süreçte çevreye düşen görev ise çağdaşlaşma projesinin gerçekleşmesi için

²⁴ Şerif MARDİN, *Türkiye'de ...* s. 234

²⁵ Şerif MARDİN, *Türkiye'de ...* s. 193, 194

²⁶ Nur VERGİN, "Pozitivist Optimizm ve Sosyolojinin Doğuşu", *Toplum ve Bilim*, S: 43-44, Güz 1988-Kış 1989, s. 112

²⁷ Cengiz AKTAR, *Türkiye'nin Batılılaştırılması*, Ayrıntı Yay., İst. 1993, s. 24-25

seçkinlerin gösterdiği yolda yürümektir. Örneğin önde gelen Jön Türk yazarlarından Mizancı Murat Bey'e göre halka dayanarak iş görmek hikmeti hükümete münafidir. Ahmet Rıza Bey'e göre de "şey"ler arasındaki değişmez ilkeleri ortaya çıkaran tabiat kanunlarını ancak uzmanlar keşfedebileceklerinden siyaset uzmanlara bırakılmalıdır.²⁸

Yine Ahmet Rıza Bey'e göre kitle düşünmekten çok hisleri ile hareket ettiği için adam etme görevi seçkinlere düşer.²⁹ Pozitivistizmin Türk entelijansiyası üzerindeki etkisi o boyuta varmıştır ki,³⁰ reformist seçkinler kurdukları cemiyetin adını bile pozitivistizmin ünlü sloganı "Düzen ve İlerlemeden esinlenerek küçük bir değişikliklerle "İttihat ve Terakki" olarak belirlemişlerdir. Pozitivistizmdeki "düzen" yerine "birlik" ikame edilmiştir, "birlik", çevrenin seçkinlerin belirlediği izde yürütmesi ve hiçbir zaman bu geleneksel hiyerarşiyi bozacak, başka bir ifadeyle seçkinlerin karşısına rakip bir güç odağı olarak çıkacak düzeye erişmemesini işaretlemektedir.³¹

²⁸ Ayşe DURAKBAŞA, "Türkiye'de Sosyolojinin Kuruluşu ve Comte-Durkheim Gelenegi", *Sosyal Bilimler Yurtden Düşünmek*, Metis Yay., İst. 1998, s. 99

²⁹ Cengiz AKTAR, a.g.e., s. 37

³⁰ Türkiye'de Avrupa kaynaklı pozitivist düşünceinin etkilerini ele alan ayrıntılı iki çalışma için bkz: Murtaza KORLAELİ-Çİ- a.g.e.; Erol ÖZBİLGEN, *Pozitivistizmin Kuskacında Türkiye*, Ağaç Yay., İst. 1991

³¹ Türk modernleşmesinin bu karakteristik yönünü ele alan iki esaslı çalışma için bkz: Ahmet İNSEL, *Düzen ve Kalkınma Kuskacında Türkiye*, Ayrıntı Yay., İst., 1996 ve Cengiz AKTAR, a.g.e.